

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

سرشناسه:	احمدی، رحمت‌الله
عنوان و نام پدیدآور:	پدیده وحی از دیدگاه علامه طباطبایی رحمه‌الله / رحمت‌الله احمدی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۷۷۴۱-۰۶-۴
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۴ (فیبا).
یادداشت:	چاپ سوم: ۱۳۹۴ (فیبا).
یادداشت:	چاپ چهارم: ۱۳۹۴ (فیبا).
موضوع:	طباطبائی، سید محمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰ -- دیدگاه درباره وحی و الهام
موضوع:	وحی و الهام
موضوع:	وحی و الهام -- جنبه‌های قرآنی
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية.
رده بندی کنگره:	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی دیویی:	BBR ۱۳۹۵/۳۵ الف ۱۳۹۳
شماره کتابشناسی ملی:	۱۸۹/۱
	۳۶۲۴۶۳۶

پدیده وحی از دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله

رحمت الله احمدی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله

پدیده وحی از دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله

تألیف: رحمت الله احمدی

چاپ چهارم: ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۷ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله

● چاپ: زلال کوثر ● قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

● قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸. تلفکس: ۹ - ۳۷۸۳۹۳۰۵ ۲۵ ۹۸+

● قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ ۲۵ ۹۸+ فکس: ۳۲۱۳۳۱۴۶ ۲۵ ۹۸+

● قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۳۷۸۴۲۴۰۲ ۲۵ ۹۸+

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم» را تأسیس کرده است.

اثر حاضر با عنوان پدیده وحی از دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله حاصل پژوهش فاضل گرامی جناب آقای رحمت الله احمدی، کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی. در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله

فهرست

مقدمه.....	۱۳
فصل اول: وحی شناسی.....	۱۹
۱. وحی در لغت.....	۱۹
دیدگاه علامه طباطبایی <small>رحمته الله علیه</small>	۲۱
۲. تعریف اصطلاحی.....	۲۲
۳. ارکان وحی.....	۲۵
۴. کاربردهای وحی در قرآن.....	۲۶
الف) کاربرد وحی در حوزه ارتباط خداوند با انسانها.....	۲۶
یکم. تشریح قوانین الهی.....	۲۶
دوم. تأییدات عملی امامان حق (وحی تسدی).....	۲۷
سوم. الهامات الهی.....	۲۹
ب) کاربرد وحی در امور تکوینی.....	۳۰
یکم. هدایت غریزی.....	۳۰
دوم. مقدرات هستی.....	۳۲
۵. کاربرد وحی در حوزه ارتباطات انسانها.....	۳۸
۶. کاربرد وحی در حوزه ارتباطات جنیان و شیاطین.....	۳۸
فصل دوم: امکان وحی.....	۴۱
۱. شبهات منکران امکان وحی.....	۴۲

- ۴۲..... الف) همانندی پیامبران با سایر بشر
- ۴۷..... نقد و بررسی شبهه همانندی پیامبران با سایر بشر
- ۴۷..... بشر بودن پیامبران
- ۴۹..... فلسفه اختصاص وحی به پیامبران
- ۴۹..... ۱. وحی تصرفی از ناحیه خداوند
- ۵۰..... ۲. موهبت الهی نسبت به پیامبران
- ۵۱..... ۳. امتیازات پیامبران بر سایر افراد بشر
- ۵۳..... ب) عدم سنخیت انسان با مبدأ اعلی
- ۵۵..... نقد و بررسی شبهه عدم سنخیت انسان با مبدأ اعلی
- ۵۵..... ۱. لزوم بشر بودن پیامبران الهی
- ۶۰..... ۲. فلسفه عدم نزول ملائک برای آحاد بشر
- ۶۴..... ۳. ریشه‌یابی انکار وحی و رسالت
- ۶۴..... شناخت نادرست خداوند
- ۶۵..... روحیه استکباری و اخلاق مادی
- ۶۷..... انحصار منابع شناخت به حس و عقل
- ۶۷..... ۲. ادله امکان وحی
- ۶۷..... الف) مقدمات اثبات وحی
- ۶۷..... ۱. انسان مخاطب وحی
- ۶۹..... ۲. انسان موجود دوساحتی
- ۷۰..... ب) دلایل وجود روح انسانی
- ۷۰..... یکم. دلایل فلسفی وجود روح
- ۷۰..... «من» یگانه با مضاف‌های متعدد
- ۷۱..... «من» ثابت در جهان ناآرام
- ۷۲..... «من» آگاه در فضای سراسر ناآگاه
- ۷۳..... دوم. دلایل قرآنی وجود روح
- ۷۳..... آفرینش دیگر
- ۷۴..... توفی روح در هنگام مرگ و خواب
- ۷۵..... سوم. شواهد تجربی وجود روح
- ۷۷..... ج) سنخیت انسان با مبدأ اعلی
- ۷۹..... د) روح هویت اصلی انسان
- ۸۰..... ه) تعالی روح انسانی

۸۳	فصل سوم: ضرورت وحی
۸۴	۱. مفهوم‌شناسی ضرورت
۸۴	الف) مفهوم لغوی
۸۵	ب) اصطلاحی
۸۶	۲. رویکردهای موجود درباره ضرورت وحی و نبوت
۸۸	الف) رویکرد عدالت‌گرایانه
۸۹	ب) رویکرد خداگرایانه
۸۹	ج) رویکرد کارکردگرایانه
۹۰	د) رویکرد جامع‌نگرانه
۹۲	۳. دیدگاه قائلین به حسن بعثت
۹۵	۴. دیدگاه قائلان به ضرورت بعثت
۹۸	۵. مبانی ادله ضرورت وحی و بعثت پیامبران
۹۹	الف) قاعده حسن و قبح عقلی
۱۰۴	استدلال اشاعره در رد حسن و قبح
۱۰۶	ب) قاعده «مدنی بالطبع» بودن انسان‌ها
۱۰۷	۱. منشأ «مدنی بالطبع» بودن انسان‌ها
۱۱۱	۲. ضرورت وحی مبتنی بر قاعده «مدنی بالطبع» بودن انسان‌ها
۱۱۵	۶. ضرورت وحی از دیدگاه علامه طباطبایی <small>رحمته‌الله</small>
۱۲۲	۷. منکران ضرورت وحی و بعثت پیامبران
۱۲۴	رویکرد منکران
۱۲۶	۸. ضرورت وحی و کارکردهای عقل
۱۲۷	کارکردهای عقل
۱۲۹	شکوفایی عقل در پرتو وحی
۱۳۴	رابطه عقل و وحی
۱۳۸	۹. ضرورت وحی و کارکردهای علم
۱۴۱	نارسایی علم بشر در جایگزینی وحی
۱۴۳	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۴۵	فصل چهارم: حقیقت وحی
۱۴۶	۱. تحلیل‌های گوناگون از حقیقت وحی
۱۴۷	الف) تحلیل‌های انکارگرایانه

- ۱۴۷ ..... یکم. توهمات ناشی از صرع و جنون
- ۱۵۰ ..... دوم. فراگیری اتهام جنون
- ۱۵۲ ..... سوم. نبوغ انسانی (رویکرد جامعه شناختی)
- ۱۵۵ ..... چهارم. تجلی شخصیت باطنی پیامبران (رویکرد روان شناختی)
- ۱۵۷ ..... (ب) ارزیابی و تحلیل
- ۱۶۱ ..... یکم. تحلیل‌های اثبات‌گرایانه
- ۱۶۱ ..... دوم. دیدگاه عامیانه
- ۱۶۲ ..... سوم. تحلیل عقلی (دیدگاه فلسفی)
- ۱۶۴ ..... دیدگاه فارابی
- ۱۶۶ ..... دیدگاه ابن‌سینا
- ۱۶۶ ..... دیدگاه صدرالمتألهین
- ۱۶۷ ..... دیدگاه ابن‌خلدون
- ۱۶۷ ..... ناکارآمدی تحلیل عقلانی وحی!
- ۱۶۹ ..... چهارم. تحلیل عرفانی وحی
- ۱۷۴ ..... تفاوت‌های وحی با مکاشفات عرفانی
- ۱۷۸ ..... (ج) وحی و کلام الهی
- ۱۷۹ ..... (ه) حقیقت کلام خدا
- ۱۸۳ ..... ۱. کلام لفظی
- ۱۸۴ ..... ۲. کلام نفسی
- ۱۸۶ ..... ۳. کلام فعلی
- ۱۸۷ ..... ۲. بررسی و نتیجه‌گیری
- ۱۹۰ ..... ۳. اقسام وحی رسالی
- ۱۹۲ ..... اقسام تکلیم خدا با بشر
- ۱۹۲ ..... ۱. وحی مستقیم
- ۱۹۵ ..... ۲. وحی از پس پرده حجاب
- ۱۹۶ ..... ۳. وحی به وسیله فرشته
- ۲۰۱ ..... فصل پنجم: سلامت وحی
- ۲۰۴ ..... ۱. عصمت در لغت
- ۲۰۵ ..... ۲. عصمت در اصطلاح
- ۲۰۷ ..... ۳. دلایل خطاناپذیری وحی

۲۰۸	الف) دلایل عقلی (عصمت پیامبران).....
۲۰۹	یکم. نبودن خطا در امور تکوینی.....
۲۱۳	دوم. معصوم نبودن پیامبران، نقض غرض الهی.....
۲۱۵	سوم. معصوم نبودن پیامبران، تناقض در افعال خداوند.....
۲۱۷	چهارم. اجرای معجزات دلیلی بر عصمت پیامبران.....
۲۱۸	ب) دلایل نقلی.....
۲۱۹	یکم. مصونیت فرشته وحی از خطا (در قرآن).....
۲۲۱	دوم. عصمت پیامبران (در قرآن).....
۲۲۲	عصمت مطلقه پیامبران.....
۲۲۶	عصمت در مرحله تلقی و ابلاغ وحی.....
۲۳۲	سوم. مصونیت پیامبران از فراموشی وحی.....
۲۳۸	چهارم. محال بودن تصرف شیطان در نفوس انبیاء <small>علیهم السلام</small> .....
۲۴۱	سخن پایانی.....
۲۴۹	فهرست منابع.....

مقدمه

«وحی» در اصطلاح ارتباط ویژه خداوند با پیامبران است. که از طریق آن، آموزه‌های الهی در حیطه‌های مختلف شناختی، گرایشی و رفتاری در اختیار انسان قرار می‌گیرد. بحث از وحی قدمت بسیاری دارد؛ چرا که ادیان الهی بر بنیان وحی شکل گرفته‌اند و همه پیامبران الهی قانون و شریعت خود را از طریق وحی به دست آورده‌اند. وحی تشریحی که از زندگی پیامبرانه حضرت نوح علیه السلام آغاز شده و با بعثت نبی مکرم اسلام به پایان رسیده است، بحث و جدال فراوانی به همراه داشته و تاکنون ادامه دارد. با ظهور اسلام و بعثت پیامبر گرامی اسلام، بهترین دستاورد وحی و نسخه کامل معارف و شریعت الهی از طریق وحی بر نبی مکرم اسلام نازل شد، که معجزه جاویدان او نیز می‌باشد. وحی پایه و اساس ادیان الهی و پدیده مرموز و پیچیده‌ای است که انسان از شناخت حقیقت آن عاجز است، ولی همیشه در تلاش بوده است تا آن را تحلیل و بررسی کند. از همین رو بشر از همان آغاز که با این پدیده روبه‌رو شد، به تفسیر و تبیین آن، متناسب با فکر و اندیشه زمان خود اقدام کرده است. در

جامعه اسلامی نیز دانشمندان مسلمان هر کدام به نوبه خود، این موضوع را مورد مذاقه و تحقیق قرار داده‌اند. قرآن که خود، پدیده‌ای وحیانی است و از مهمترین دستاوردهای وحی می‌باشد، در آیات بسیاری به مسئله وحی اشاره نموده است.

مفسران قرآن کریم به مناسبت این آیات در مطاوی کتاب‌های تفسیری از این پدیده سخن گفته‌اند. از جمله مفسر بزرگ جهان اسلام علامه سید محمدحسین طباطبائی رحمته الله در تفسیر گرانسنگ «المیزان» این موضوع را با استفاده از آیات قرآن به خوبی تبیین و تشریح کرده است. ایشان از آنجا که در فلسفه اسلامی ید طولایی داشته و از فلاسفه بزرگ جهان اسلام شمرده می‌شود، با احاطه بر دیدگاه حکمای اسلامی و نیز آگاهی از تحلیل‌های نادرست از وحی در جهان غرب و برخی از روشنفکران عالم اسلام، این امر حیاتی را که پایه و اساس رسالت پیامبران است، مورد توجه قرار داده و بررسی کرده است.

با عنایت به اهمیت دیدگاه‌های علامه طباطبائی رحمته الله برآن هستیم تا در این کتاب دیدگاه ایشان در زمینه وحی را به دست آورده، بیان و تحلیل کنیم. علامه طباطبائی رحمته الله در تفسیر گرانسنگ المیزان فی تفسیر القرآن به این موضوع پرداخته و نظریات گسترده و عمیق ایشان در لابه‌لای این تفسیر بزرگ پراکنده است. تاکنون تلاش‌هایی صورت گرفته است تا نظریات او در موضوعات مختلف استخراج، گردآوری، تنظیم و تحلیل شود. در مجموع، پژوهش‌هایی که در رابطه با آثار علامه طباطبائی رحمته الله تاکنون صورت گرفته را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱. آثاری که در پی کشف روش تفسیری علامه طباطبائی رحمته الله بوده‌اند. در این نوع آثار به‌خصوص درباره وحی بحثی نشده؛ چون در این نوع

کتاب‌ها بیشتر به روش تفسیری و منهجی که ایشان دارند، اشاره شده و کمتر به موضوعات علوم قرآنی پرداخته‌اند. از این رو بحثی از وحی به میان نیامده است.

۲. نگاه‌هایی که علوم قرآنی به صورت عام یا یک موضوع از موضوعات علوم قرآنی را به صورت خاص از دیدگاه ایشان بررسی کرده است.

از بررسی پیشینه تحقیق در موضوع وحی از دیدگاه علامه طباطبائی رحمته‌الله چنین به دست می‌آید که تا کنون در این موضوع بحث مفصل و جامعی صورت نگرفته و آثاری که در این موضوع پرداخته‌اند؛ نواقصی دارد که نمی‌تواند یک تحقیق جامع و مفصلی درباره پدیده وحی به حساب آید. ما برآنیم تا در این کتاب، مباحث عام مرتبط با وحی را به صورت کامل از تفسیر شریف المیزان استخراج و آنها را در یک سیر منطقی بیان و تبیین نماییم.

از سوی دیگر وحی (وحی تشریعی) پایه و اساس ادیان، قانون و شریعت الهی است و انسان هم فطرتاً موجودی دین‌مدار است. لذا همواره انسان در تکاپوی یافتن پاسخ سؤالات و شبهاتی است که در موضوع وحی برایش پدید می‌آید؛ چون سرشت و سرنوشت او با این پدیده مرموز در هم آمیخته است. در این مسیر، انسان همواره با بن‌بست عدم فهم حقیقت وحی روبه‌رو بوده است؛ چرا که وحی پدیده مرموز و پیچیده‌ای است که فقط بین خداوند و انسان‌های برگزیده او می‌باشد و غیر پیامبران الهی از درک حقیقت آن عاجزند؛ گو این که انسان دست از تلاش برنداشتن و هرکس از منظری خاص به وحی نگریسته و در پی تبیین این پدیده ماورائی برآمده است.

برای برون‌رفت از این معضل نیازمند یک مرجع مافوق عقل بشر هستیم که خود، نشأت گرفته از وحی باشد، تا آن را برای ما تعریف کند. در این میان، بهترین مرجع، قرآن کریم است، چون قرآن دو ویژگی مهم دارد.

۱. خود، پدیده‌ای وحیانی است.

۲. گویا و بیان‌کننده است: ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيِينًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ﴾^۱ و ما این کتاب را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز، و مایه هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است.

و بالطبع آنچه لازم است بشر درباره وحی بداند را نیز بیان کرده است. قرآن کریم که مطالب آن بسیار دقیق، عمیق و گسترده است، نیاز به تفسیر و توضیح دارد که مفسر و توضیح‌دهنده آیات آن، اولاً خود آیات گرامی قرآن است. ثانیاً پیامبر اسلام صلى الله عليه وآله و ائمه معصومین عليهم السلام مفسران واقعی آیات قرآن هستند. روش امامان ما در تفسیر آیات قرآن کریم این بوده است که تلاش می‌کردند، آیات قرآن را با آیات دیگر آن تفسیر کرده و توضیح دهند.

علامه طباطبائی رحمته الله در المیزان چنین بیانی دارند:

و سيطع الباحث المتدبر في الروايات المنقولة عنهم عليهم السلام، أن هذه الطريقة الحديثة التي بنيت عليها بيانات هذا الكتاب، أقدم الطرق المأثورة في التفسير التي سلكها معلموه سلام الله عليهم.^۲

و به‌زودی اهل بحث اگر در روایات منقوله از ائمه عليهم السلام دقت بفرمایند، مطلع خواهد شد که این طریقه نوینی که بیانات این کتاب بر آن اساس نهاده شده، طریقه‌ای جدید نیست؛ بلکه قدیمی‌ترین طریقه‌ای

۱. نحل، آیه ۸۹.

۲. المیزان، ج ۱، ص ۱۴.

است که در فن تفسیر سلوک شده و طریقه معلمین تفسیر سلام الله علیهم است.

این روش را پس از آنها تعدادی از علما نیز ادامه دادند، اما اکنون پرچمدار واقعی این روش، دانشمند بزرگوار علامه طباطبایی رحمته الله است، که به حق، تفسیر ارجمند المیزان او یکی از ارزشمندترین تفاسیر در میان تفاسیر موجود در جهان اسلام است. ما هم که برای تحلیل و تبیین پدیده وحی نیازمند قرآن هستیم و از طرفی بهترین تفسیر را نیز تفسیر المیزان می‌شناسیم، به خاطر شخصیت بالای علمی و ایمانی نویسنده آن و همچنین ویژگی خاص روش تفسیری آن (تفسیر قرآن به قرآن) لذا موضوع «وحی» را از دیدگاه این مفسر ژرفاندیش و ارجمند برای تحقیق و بررسی برگزیده‌ایم. در اهمیت اندیشه‌های او همین بس که استاد شهید مرتضی مطهری درباره او و اندیشه‌هایش می‌نویسد:

او مرد عظیم و جلیل‌القدری است... مردی که صد سال دیگر تازه باید بنشینند و افکار او را تجزیه و تحلیل کنند و به ارزش او پی ببرند.^۱

پس آنچه ضرورت این بحث را ایجاب می‌کند، در موارد ذیل می‌توان برشمرد:

۱. پاسخ‌گویی به سؤالات و رفع شبهات مربوط به وحی.
۲. نیازمندی انسان برای فهم پدیده وحی به مرجع مافوق عقل، مانند قرآن کریم.
۳. نیازمندی قرآن به تفسیر به خاطر دقت، عمق و گستردگی مفاهیم قرآن کریم.

---

۱. یادنامه علامه طباطبایی رحمته الله، ص ۲۰.

۴. برتری تفسیر علامه طباطبائی رحمته الله به خاطر شخصیت علمی و ایمانی و همچنین روش تفسیری او در تفسیر قرآن کریم.
۵. نبودن یک مجموعه منظم، تحلیلی و جامع درباره دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله در موضوع وحی.
- توجه به آنچه گفته شد، ضرورت بحث وحی از دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله را آشکار می‌سازد.
- در این کتاب ابتدا دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله در رابطه با موضوع استخراج و توصیف شده، آن‌گاه دیدگاه‌های ایشان تحلیل و تبیین شده است.
- در نهایت، از همه دوستانی که مرا در تحقیق و تدوین این کتاب راهنمایی کرده و همکاری نمودند، تشکر و تقدیر می‌نمایم؛ به‌ویژه از راهنمایی‌های استاد فرهیخته جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای علی اوسط باقری که با راهنمایی‌های استادانه خویش یاری‌ام داد و همچنین از استاد محترم جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای محمد فاکر (میبدی) که از راهنمایی‌های ارزشمند ایشان بهره‌مند شدم، کمال تقدیر و سپاس را دارم.